

Alicja Zofia Nowak

ORCID 0000-0001-5549-7550

Uniwersytet Jagielloński

alicja.z.nowak@uj.edu.pl

Słowo o Akatyście w XVIII-wiecznym damaskinie z kolekcji berlińskiej w BJ*

Słowa kluczowe: akatyst, kazanie, modlitwa, patriarcha, Konstantynopol, Biblioteka Jagiellońska, damaskin

W Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie jest przechowywany XVIII-wieczny (po 1791 r.) zbiór homilii i pouczeń, znany jako *Damascenus neobulgaricus*, który pochodzi z kolekcji berlińskiej (tzw. „Berlinka”), stanowiącej część zbiorów dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie (BJ Berl. Slav. Fol. 36)¹. Kodeks zawiera teksty w większości przetłumaczone z popularnego greckojęzycznego zbioru Damascena Studyty *Thesaurus* (Θησαυρός), wydanego pierwszy raz w Wenecji w 1557–1558 roku, a następnie wielokrotnie przedrukowanego w tym samym i kolejnych stuleciach wraz z uzupełnieniami².

Homiliarz z Berlinki, podobnie jak inne zbiory nazwane już w XVII wieku damaskinami, jest niepowtarzalną kompilacją tekstów o zróżnicowanej strukturze i kształcie stylistyczno-formalnym, służących zarówno celom liturgicznym, jak i indywidualnej lekturze i pogłębianiu pobożności. Części z nich nie można autorско przypisać Damascenowi, są to często pseudoepigraficzne kazania hagiograficzne i apokryficzne³.

* Artykuł powstał w ramach projektu grantowego programu Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza w Uniwersytecie Jagiellońskim.

¹ *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, A. Naumow, A. Kaszlej, Kraków 2004, s. 477–478 (nr 1028); J. Stradomski, *Rękopisy i teksty. Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI w.*, Kraków 2014, s. 103–107.

² Por. Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините в българската литература*, София 1965, s. 11–12.

³ Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин: Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*, ч. 1, София 1968, s. 9. Definicja zbioru o nazwie damaskin, por. *ibidem*, s. 37–40.

Zdaniem badaczy, pierwsze tłumaczenia greckojęzycznych kazań z edycji weneckiej na język słowiański pojawiły się na Rusi już w XVI wieku⁴, ale tłumaczenia damaskinów z tzw. IV grupy językowej⁵, do której należy berliński kodeks, wykonano w kolejnym stuleciu. Berliński zbiór należący do późnośredniowiecznej greckiej i cerkiewnosłowiańskiej tradycji, charakteryzuje się użyciem uproszczonego języka cerkiewnosłowiańskiego z wyraźnymi cechami leksykalno-gramatycznymi dialektu (nowo)bułgarskiego⁶. Posiada cechy tekstologiczne bliskie damaskinom: Łoweszkiemu (XVII w.)⁷, Belenskiemu (XVII–XVIII w.) i Swisztowskiemu (1753 r.), który został opublikowany przez bułgarskiego znawcę tematu Lubomira Mileticza i stanowi dziś cenną pomoc w odczytaniu i rekonstrukcji brakującego tekstu z berlińskiej wersji homiliarza⁸.

Słowo o Akatyście występuje w damaskinach z czwartej grupy⁹, w berlińskim zbiorze znajduje się w pierwszej części homiliarza na kartach 64v–70v, choć foliacja cyryliccka (w obrębie słowa oznaczona błędnie) wskazuje karty 68v–74 (nie na wszystkich kartach)¹⁰. Jest to kazanie, którego nie opublikowano w zbiorze Damaskina Studyty z lat 1547–1548 i według Olgi Mładenowej, zostało przetłumaczone w oparciu o greckojęzyczną edycję zbioru hagiograficznego Νέος Θησαυρός (Wenecja 1672)¹¹, której autorem był Grek – Georgios Sougdoris (1645/7–1725). Kwestia przekładu kazania na język słowiański dopiero po ukazaniu się edycji nowogreckiej z 1672 roku z pewnością wymaga zbadania i weryfikacji. Było ono znane w tradycji słowiańskiej już wcześniej, tłumaczone na język cerkiewnosłowiański,

⁴ В. Пѣвницкій, *Рукописный сборникъ проповѣдей Дамаскина Студита*, „Труды Кіевской Духовной Академіи”, ч. 1, (октябр), 1873, s. 13. Zdaniem D. Petkanowej pierwszy na Rusi przekład homiliarza Damascena powstał w połowie XVII w., por. Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините...*, s. 13.

⁵ Są to według systematyki Eleny Djominy damaskiny tzw. IV grupy nowobułgarskich damaskinów, związanej z północnymi i północno-wschodnimi obszarami naddunajskimi (zamieszkałe przez ludność bułgarskojęzyczną okolice Swisztowa i Plewen) i rejonami wołoskimi (mezyjskimi), por. Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин...*, s. 1–54.

⁶ Charakterystyka językowa: Р. Чарамелла, *Нови данни за Берлинския дамаскин*, „Palaeobulgarica/ Старобългаристика”, XX, 3 (1996), s. 120–129.

⁷ Damaskin z Łowecza został opracowany i wydany przez Olgę Mładenową, por. О. Младенова, Б. Велчева, *Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век*, София 2013, 536 s.

⁸ Ten przekład (istnieją drobne różnice tekstowe, głównie językowe) przedrukowano w tomie: Л. Милетичъ, *Свищовски дамаскинъ. Новобългарски паметникъ отъ XVIII вѣкъ* (Български старини, кн. 7:), София 1923, s. 181–191 [dalej Swiszt].

⁹ Е.И. Демина, *Тихонравовский дамаскин...*, s. 62.

¹⁰ Dalej podaję karty wedle foliacji oznaczonej w zabytku.

¹¹ О. Младенова, *Towards a Classification of the Early Modern Bulgarian Vernacular Texts of Type Togizi*, „Balkanistica”, 28, 2015, s. 313.

a także na „prostą mowę ruską” i drukowane na długo przed ukazaniem się zbioru Sougdorisa¹².

Sławiące cuda Matki Bożej *Słowo o Akatyście*: *Дамаскина инока иподiakона и стѣдита Слово в акафистемъ престѣла влчцы нашей вѣцы и прѣодѣвы мрїи*. Преписано овцимъ гзикоимъ ѿче влгослови мол^т jest siódmym kazaniem zbioru¹³. Tytuł utworu z Berlinki, podobnie jak w innych damaskinach, wskazuje autorstwo Damascena. Działo się to drogą dodawania tekstów do pierwotnego zbioru w sposób analogiczny do tego znanego ze *Złatoustów*, wypełnionych utworami Jana Złotoustego i pseudoepigrafami. Warto zwrócić uwagę, że tytuł ze *Swisztowskiego damaskina* nie podaje imienia autora, ale przynosi inne cenne informacje na temat związku tekstu z nabożeństwem roku liturgicznego: *Субота акаѿиста въ преславное быте чудотвореніе от Пресвете Владичици нашей Богородице и присно Дѣвы Марїи. В` Констандинъ град` заради кааго работа съвршаемъ и акаѿистнаа прѣснь. В` нетую субботу светаго и великаго поста. Отче благослови. Сх. за молитвь*¹⁴. Słowo było odczytywane w piątą sobotę Wielkiego Postu nazywaną akatystową, stanowiąc część uzupełnionego o synaksariony *Triodionu postnego*. Według badaczy, trafiły one do triodionu na początku XIV wieku po opracowaniu tekstów czytań zalecanych w typikonie i napisaniu kilku nowych przez Nicefora Kalista Ksantopulosa (1256–1335)¹⁵. Być może, źródłem czytania na Sobotę Akatystu jest opowieść znana już z XI-wiecznego typikonu monasteru

¹² Ze względu na dostęp do tekstów możliwe było jedynie porównanie opowieści z kilku homiliarzy z wersją z lwowskiego *Triodionu postnego* z 1664 r., różnią się one językiem, ale w niewielkim stopniu treścią. Dla przykładu, występują rozszerzone o wariant grecki nazwy (m.in. geograficzne) i terminy, różne są określenia barbarzyńskich najeźdźców. O kompozycyjnej różnicy por. przypis 22.

¹³ Incipit: [С]ѿкоги єме длѣжны, влгословенѣ хртїяны, да пезѣи, и да влгѣдаримы влчца наша вѣца, зарѣа доврото нинно стрѣваніе дето стори на члческѣи рѣ шото ети воплотила бѣа слова.

¹⁴ Swiszt. s. 181. Ten sam tytuł w damaskinie z XVIII w. *Cod. D. Slavo* 26, tytuł i omówienie zabytku w artykule: М. Фастин, К. Кшешевска, *Един неизследван дамаскин от XVIII век*, „Ролудниовословіанские Зесыты Наукове: Язык – Литература – Кultura”, 5, 2008, s. 57–80. Inny tytuł z damaskina tzw. Kefyszowa (18 w.) analizowanego przez Mileticza wskazujący miejsce czytania w cyklu liturgicznym por. *Чудо прѣсветиїи владичици нашей Богородици и присно дѣвы Марїи. Накои времи на Цариградь стало та от това въ суботу є`посту акаѿистову, пеніе совершаемъ*, tekst w dodatku do artykułu, por. Л. Милетичъ, *Повѣсть за падението на Цариградь въ 1453 година*, [w:] *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, Издава Министерството на Народното Просвѣщение*, книга XII, София 1895, s. 456; [online] <http://macedonia.kroraina.com/sbnu/sbnu_12.pdf>.

¹⁵ В. Перетц, *Українські синаксари в київських та львівських триодях XVI—XVII вв. Епізод з історії „простой мови” на Україні*, [w:] *Науковий збірник за рік 1925. Записки Українського наукового товариства в Києві*, т. XX, ред. М. Грушевський, Київ 1926, s. 67; Е.Б. Громова, *Синаксарные повести Постной Триоди как источники сюжетов Акафиста*, [w:] *Еадет, История русской иконографии акафиста*, Москва 2005 [wersja online, bez wskazania stron w wersji drukowanej] <<https://azbyka.ru/otechnik/ikona/istorija-russkoj-ikonografii-akafista/>>.

Bogarodzicy Evergetydy¹⁶. Słowiańska tradycja zawdzięcza obecność synaksarionów w triodionach reformie ksiąg liturgicznych Eutymiusza Tyrnowskiego¹⁷. Tłumaczenie na język słowiański pojawiło się w wieku XIV¹⁸.

Po raz pierwszy w języku słowiańskim *Triodion* wraz z synaksarionami wydrukował Szwajpolt Fiol w 1491 roku. Wśród jedenastu czytań był także tekst poświęcony cudowi w Blachernach z tytułem: *Чьтєніє, повѣсть полезная акаѣисту*¹⁹. Drukarz umieścił „pożyteczną opowieść” na końcu *Triodionu postnego*, w miejscu nietypowym dla czytań na ogół przeplatających się z pieśniami i modlitwami rozpisanymi na kolejne dni cyklu wielkopostnego²⁰. Opowieść o cudownym uratowaniu Konstantynopola przez Bogarodzącę w tłumaczeniu na tzw. ruską mowę drukowano wielokrotnie w metropolii kijowskiej począwszy od roku 1627 (edycja typografii kijowsko-peczerskiej)²¹. Mogła być znana także z innych źródeł. Mileticz twierdzi, że popularyzowały ją ruskie chronografy (XV w.), być może w formie

¹⁶ Klasztor powstał na obrzeżach Konstantynopola w 1048 r., a jego typikon był związany z typikonem Wielkiej Cerkwi, w pewnym stopniu także monasteru studyckiego. М. Скабалланович, *Толковый Типикон: объяснительное изложение Типикона с историческим введением*, Москва 2004 [online bez wskazania stron w wydaniu] <https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Skaballanovich/tolkovij-tipikon/10_14>.

¹⁷ Е.Б. Громова, *Синаксарные повести...*

¹⁸ Opowieść o „hymnie śpiewanym w pozycji stojącej” (akatyś) i obłężeniu Konstantynopola w ruskim źródle z tego stulecia była zatytułowana: *Повесть полезна от древнего списания сложена, воспоминание являюще преславно бывшего чудеси, егда перси и варвары царствующий град облегоша бранию иже погыбоша Божиим судом искушены быше, град же неврежден съблюден быв молитвами пречистыя госпожа нашея Богородица, и оттоле молебное поем благодарение неседальное день тоя именуя*, za: Е.Б. Громова, *Синаксарные повести...*

¹⁹ Za: В. Перетц, *Українські синаксари...*, s. 68.

²⁰ Według Wołodymyra Peretca istniały dwie wersje opowieści o akatyście w rękopiśmiennych ruskich triodionach w XV i XVI w., które mogły dać podstawę wersjom drukowanym, por. *Українські синаксари...*, s. 78.

²¹ Opowieść jest wśród synaksarionów *Triodionu postnego* wydrukowanego w Moskwie w 1589 r. w drukarni kijowsko-peczerskiej w 1627, 1640, 1648 r. oraz w edycjach lwowskich w XVII i XVIII w. wydawano je w przekładzie na „prostą mowę”, a w 1715 r. w Kijowie w związku z polityką rusyfikacji, synaksariony ponownie publikowano w języku słowiańskim. *Ibidem*, s. 68–69. W opowieści z *Triodionu*, brak krótkiego, kilkudzianowego wprowadzenia w formie słowa do odbiorcy, które poprzedza relację historyczną w wersji z homiliarza. Było ono konieczne w sytuacji wygłaszania kazania, ale już nie w *Triodionie*, gdzie było wplecione w obręb nabożeństwa. Rolę wstępu grał długi tytuł (Історія пожитечная з стародавнього Писма зложена, показуюча припоминаннє Чѣда которое знаменитє сталоє гды Персеѣ и Варвары Кѣнстантїнополь шлегли войною, которыми и погинули Бозскїи сѣдомъ, а мѣсто вѣ шкоды возстало и ѿ того часѣ Млѣбное подакованнє сїѣвлетє и Якафїстъ, то естѣ несѣдалное, днѣ тотѣ именуєтєсѣ, Тридѣтнѣ си естѣ трїтїкєнєцѣ, Lwów 1664, k. 374v), podobna fraza w *Słowje* z homiliarza jest wciągnięta do wspomnianej apostrofy wstępnej: прєславно чїѣ ѿ Прєстѣлѣ Влѣцѣ наша Бѣда на Црїи гра и зашосє зовє тазы слѣжка акаѣистѣ, замѣ дараздѣлєнїтє и ваше застѣплєнїє оти приличѣ, и сегнѣ и сѣжогнѣ да ѿ прѣвѣнѣ и да є блѣгодаримѣ, колѣкого нї єтн силѣта, k. 68v).

zbliżonej do pouczenia, ponieważ żywioł powieściowy i tendencja moralistyczna jest w tego typu zabytkach znacznie wyższa niż w kronikach²².

Kazanie nie ma jednego na stałe przypisanego tytułu wskazującego gatunek, co z jednej strony jest, być może, rezultatem jego niejednorodności, wynikającej z łączenia relacji historycznej z hagiograficzną, a z drugiej występowania w zbiorach o różnym przeznaczeniu. Używane w homiliarzu z Berlinki określenie „słowo” (*logos, homilia*) było popularne już w słowiańskim piśmiennictwie, zwłaszcza w homiletyce²³. W innych damaskinach i w triodionach występują także inne nazwy gatunkowe, w większości znane dawnej słowiańskiej tradycji: *powiest (diegema)*²⁴, *cztienije (anagnosma, anagnosis)* jak w krakowskim *Triodionie* Fiola, *czudo (czudiesal/thaumata)*²⁵ czy też *istorija* (np. *Triodion postny*, Kijów 1627).

Słowo o Akatyście kompozycyjnie spinają apostrofy: wprowadzająca, ze słowem do wiernych zapowiadającym temat, i końcowa, podsumowująca i zamykająca całość modlitewną formułą, która jest charakterystycznym zwieńczeniem kazań, ale także przedmów, często przyjmujących formę pouczeń w księgach religijnych (głównie w tych użytku cerkiewnego).

W kazaniu z damaskina zasadniczą część tekstu wypełnia opowieść o historycznie potwierdzonych wojnach Bizantyńczyków z „pogańskimi” najeźdźcami, którzy zagrażali Bizancjum, a zwłaszcza cesarskiej stolicy w VII i VIII wieku. Relacja z przebiegu działań wojennych i oblężenia Konstantynopola przeplata się z komentarzami, w których autor porównuje opisywane dzieje do biblijnej historii, relacjonuje wydarzenia, wskazując na udział sił niebieskich w ich przebiegu, wprowadza krótkie wypowiedzi ich uczestników, zwłaszcza te, w których zawarte są nawoływania do składania czci Matce Bożej i Jej Synowi, przytacza także same modlitwy.

W *Słowie* przedstawione zostały trzy najazdy na Konstantynopol. Pierwsze i centralne dla całego kazania wojenne wydarzenie wiąże się ściśle z rozwojem idei opieki Matki Bożej. Jest ważne dla umocnienia Jej kultu jako opiekunki i obrończyni miasta w chwilach niebezpieczeństwa. Relacja dotyczy przebiegu obrony

²² Badacz wskazuje na trzy opowieści z ruskiego zabytku: rozdział 143. *O cesarstwie Herakliusza*, rozdz. 147. *O najściu Persów na Jerozolimę i Carogród* oraz rozdz. 158. *Cesarstwo Ireny i Konstantyna jej syna*, z których została skompletowana, jego zdaniem, opowieść w zbiorze dotyczącym Konstantynopola, który analizuje w artykule, por. Л. Милетичъ, *Повѣсть за падението на Цариградъ въ 1453 година...*, s. 454–455 (przedruk kazania s. 456–462). Z opracowania Andrieja Popowa wynika, że źródłem tych opowieści były przede wszystkim greckojęzyczne kroniki Jana Hamartolosa (IX w.) i Konstantyna Manassesza (XII w.) por. А. Попов, *Обзоръ Хронографовъ русской редакции*, Москва 1866, s. 153–154, 158–159.

²³ Klasyfikację nazw gatunkowych i ich greckie odpowiedniki podają za: G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, Kraków 2000, s. 123, przyp. 389.

²⁴ Por. przypis 19.

²⁵ Por. przypis 15.

Konstantynopola w roku 626. Na sześciu stronicach, stanowiących niemal połowę tekstu, autor przedstawia szerszą panoramę wydarzeń: ówczesną sytuację geopolityczną i militarną oraz dzieje panowania cesarza Herakliusza (610–641) i jego walk z Persami i Awarami. W *Słowie* przywołane są historyczne postaci: przywódcy Persów Chosroesa II Parweza z rodu Sasanidów († 628) i słynnego wodza Szarbaraza († 630), który miał okupować Chryzopolis oraz Chalcedon²⁶, zagrażając bezpośrednio cesarskiej metropolii. Wspomniany jest również cesarz Fokas (602–610), którego obraz jako tyrana utrwała także i ten zabytek, wzmiankując o złym stanie cesarskiego skarbcza w czasach jego panowania, a zwłaszcza o rezygnacji imperatora z wyprawy przeciw Persom²⁷. Na tym tle jego następcą, cesarz Herakliusz, zostaje zaprezentowany jako dobry przywódca wojskowy i zwycięzca, który w 622 roku uderzył na wojska perskie w Azji i wyparł armię Szarbaraza z terenu Armenii, uwalniając spod okupacji perskiej Anatolię. Kampanię miał zabezpieczać pokój uprzednio podpisany z Awarami i złożona kaganowi obietnica wypłacania daniny²⁸.

Autor kazania pomija wiele wydarzeń i przenosi opowieść o kilka lat później, do roku 626²⁹. To wówczas Persowie ruszyli na Konstantynopol, wzmacniając swoje uderzenie skierowane ku Chalcedonowi i wschodniej części miasta siłami Awarów zjednoczonych z Bułgarami i Słowianami. Rozpoczęli natarcie zarówno ze strony lądu, jak i od morza, płynąc na długich łodziach wykonanych z jednego kawałka drewna, zwanych jednodrzewk(c)ami (dłubankami)³⁰. W relacji ze *Słowa* czytamy o pożodze, która strawiła wiele wsi zaatakowanych przez Persów w okolicach Konstantynopola i o wielkiej liczbie tych, którzy zginęli i dostali się do niewoli. Autor (tłumacz, redaktor?) *Słowa* wielokrotnie nazywa Tatarami awarskie wojska, które przybyły wraz z kaganem³¹. Cesarza nie było w czasie natarcia w stolicy, dlatego w tekście wspomniany jest jego pełnomocnik Won (Swiszt. Wonos). Jednak to nie wojskowi przywódcy bizantyńscy są w centrum uwagi autora kazania. Jest ona

²⁶ Chryzopolis, nazywane w tekście także Juskiudarem i Chalcedon to dzisiejsze dzielnice Stambułu (Üsküdar i Kadıköy).

²⁷ Na temat dzieł historycznych, które utrwały ten „czarny” obraz cesarza w czasie panowania jego następców (m.in. Herakliusza uzurpatora) i o rzeczywistych przyczynach sukcesów Persów w wojnie z Bizancjum por. M.J. Leszka, *Zbrodnie cesarza Fokasa*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, 67, 2000, s. 45–58.

²⁸ G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 2015, s. 132–133.

²⁹ Tło historyczne i przebieg wydarzeń por. m.in. *Ibidem*, s. 121–140.

³⁰ „[...] морѣето напълни съ гелѣи, които се направивы ѿ едно дървево, дългъ и голѣно, и наричаха ти єдинодревны”, k. 69 (r–v).

³¹ W kazaniu charakteryzuje ich dokładnie por. Господарѣтъ мисекки (мисирски – Swiszt., Misir to Egipt) и скиѣски еречъ [...]ски (власки – Swiszt.) и татарекки Хаганъ (Хаганъ – Swiszt.)”, k. 69 (Swiszt. s. 183). W XVII-wiecznej wersji tej opowieści z *Triodionu postnego* wojska określane są jako scytyjskie, por. Тридѣтнъ си естѣ трѣпѣнецъ, Lwów 1664, k. 375v.

bowiem skupiona na patriarsze Sergiuszu (ok. 565–638), religijnym przywódcy Konstantynopola, który duchowo podtrzymywał mieszkańców miasta: głosił kazania, odprawiał nabożeństwa w wielu świątyniach i prowadził nieustające uroczyste procesje i modły³². Widzimy go jako osobę niosącą w procesji wokół murów miejskich ikonę Matki Bożej z Dzieciątkiem (СѢА ИКОНА БЖІИ МѢРИ, НА КОАТО ВЕШЫ ИЗОГРАФИСАНЪ ХСЪ КАТО ДЕТЕ ДА ТО ДЕРЖИ НА РЪЦЕТЕ СИ, k. 69v), a po nasileniu ataków ze strony Awarów także inne relikwie – tkaninę z *Obrazem Zbawiciela Nie Ludzką Ręką Uczynionego* (*Spas Nerukotwornyj*), Szatę Matki Bożej i część Krzyża św.

Patriarcha, którego postać wiąże się ściśle z rozwojem idei opieki Matki Boskiej nad miastem, uchodzi za żarliwego zwolennika i popularyzatora Jej kultu. To w jego czasach Szata Matki Bożej stała się wielką świętością, chroniącą miasto w chwilach niebezpieczeństwa, zaś kościół w Blachernach, gdzie przechowywano tę relikwię – ośrodkiem Jej kultu³³. Patriarcha uważany jest za ojca święta Złożenia Szaty Matki Boskiej w Blachernach³⁴, związanego z początkami święta Pokrowy (Opieki)³⁵, szczególnie rozślawionego w ruskim Kościele. W kazaniu jest ukazywany jako osoba, która wprowadziła hymn *Akathistos* do praktyki liturgicznej³⁶, mógł też uchodzić za jego twórcę. Nie zostało to wypowiedziane wprost, ale w tekście kazania brak wzmianek dotyczących innych autorów. Jeśli w istocie hymn był w 626 roku pieśnią dziękczynienia, to musiał być skomponowany wcześniej³⁷. Według świadectw historycznych, śpiewano go w Konstantynopolu w każdą rocznicę zwycięstwa nad zjednoczonymi siłami Persów i Awarów³⁸. Związek w roku liturgicznym ze świętem Zwiastowania i Wielkim Postem, mógł wynikać z faktu, że dwa lata później (w 628 r.) już po zakończeniu całej kampanii przeciw Persom w wigilię Zwiastowania nastąpiły negocjacje pokojowe³⁹.

Tradycja wskazuje wielu potencjalnych autorów hymnu, wśród nich Romana Pieśniarza (Melodosa) (491–518), któremu najczęściej przypisuje się autorstwo

³² G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 134.

³³ M. Gębarowicz, *Mater Misericordiae – Pokrow – Pokrowa w sztuce i legendzie środkowo-wschodniej Europy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 89.

³⁴ *Ibidem*, s. 93.

³⁵ *Ibidem*, s. 79.

³⁶ Patriarchę Sergiusza za osobę wprowadzającą akatyst do liturgicznej praktyki uważał m.in. abp Filaret, argumenty por. Филарет (Гумилевский), *Историческій обзоръ тѣснопопѣвъ и тѣснопопѣнья греческой церкви*, С.-Петербургъ 1902, s. 186–187.

³⁷ J. Grzywaczewski, *Okoliczności kompozycji hymnu Akatyst ku czci Najświętszej Maryi Panny*, „Vox Patrum”, 69, 2018, s. 211. [online] <<https://doi.org/10.31743/vp.3259>>.

³⁸ O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 114.

³⁹ E. Wellesz, *Historia muzyki i hymnografii bizantyjskiej*, tłum. M. Kaziński, Kraków 2006, s. 218; M. Abijski, *Akatyst w liturgii i tradycji Kościoła prawosławnego*, „Ikonosfera, Zeszyty Muzealne”, 4, 2015, s. 8–9.

dzieła⁴⁰. Zdaniem niektórych badaczy: Filareta (Gumilewskiego) i Aleksieja Popowa autorem był Jerzy Pizydes, który działał na dworze cesarza Herakliusza i był przyjacielem patriarchy Sergiusza. Badacze argumentują swoją tezę nawiązaniem do wydarzeń z 626 roku zrelacjonowanych w tekście *Akatystu*⁴¹. Warto wspomnieć, że w spuściznie pisarskiej Jerzego znajdują się poematy i teksty panegiryczne, w których opisywane jest oblężenie Konstantynopola i sławione zwycięstwo cesarza i patriarchy osiągnięte za przyczyną Matki Bożej. Na jego twórczości wzorował się historiograf Teofanes Homologates (Wyznawca) (ok. 752–818) autor *Kroniki (Chronographia)*⁴², na którego powołuje się autor *Słowa*. Być może Jerzy nie był twórcą *Akatystu*, ale z pewnością warto o jego pracach pamiętać, badając źródła omawianego kazania, mogły one inspirować późniejsze opowieści historyczne, dotyczące wspomnianych wydarzeń oraz literaturę hagiograficzną.

Patriarcha Sergiusz nie był autorem akatystu, ale mógł napisać strofę wprowadzającą (*kukúllion*)⁴³, którą zaprezentowano w świątyni Blacherneńskiej lub w Hagia Sofia pod jego przewodnictwem⁴⁴. W analizowanym tekście jest on główną postacią i to jego słowa są najczęściej w kazaniu przytaczane. Budują one wizerunek przywódcy propagującego gorliwe modlitwy w chwilach niebezpieczeństwa i apelującego o pokładanie nadziei i ufności w Bogu. Sergiusz wygłasza w *Słowie monologii*: nawołuje do modlitwy (на БѢа єдинаго да си оставиѣ надеждата, и каинто него рѣцете си и оучите си сѣть сич'ка дѣша да вдиг'ниме, и той ще раз'вали злото дето нѣ є вбиколиаѣ, и сич'ки зговори вар'варски, k. 69v); kieruje ku niebu modlitewne błagania, obchodząc mury miejskie z ikoną Matki Bożej z Dzieciątkiem: (востани Гдѣ да се разнесѣтъ дѣш'маните твои, и да исчез'натъ като димъ и да се растѣпелъ като вос'къ ѿ ог'нѣ, k. 70) i dzięki zanoszi Bogu za zwycięstwo nad

⁴⁰ O innych potencjalnych autorach akatystu, ze wskazaniem na Romana, por. E. Wellesz, *Historia muzyki...*, s. 216–220; por. także Т. Борисова, *Акафист Богоматери в книжности Великого Княжества Литовского*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*, red. S. Temčinas, G. Miškinienė, M. Čistiakova, N. Morozova, Vilnius 2009, s. 127; Opinie badaczy dotyczące autorstwa omawia Józef Grzywaczewski, por. *Idem, Okoliczności kompozycji...*, s. 211–213.

⁴¹ Argumenty i przykłady tych nawiązań por. Филарет (Гумилевский), *Исторический обзор...*, s. 186–187; А. Попов, *Православные Русские Акафисты, изданные съ благословения Святѣйшаго Синода. История ихъ происхождения и цензуры, особенности содержания и построения*, Казань 1903, s. 29–30.

⁴² O. Jurewicz, *Historia...*, s. 124–126.

⁴³ *Ibidem*, s. 122. Jak pisze Aleksander Naumow „ten proimion/kukulion, wprowadzony w VII w., był hymnem w imieniu miasta Konstantynopola dziękującego Matce Bożej za uratowanie z opresji, potem – od XIV wieku – składanie podzięk za sukcesy przejęli wierni (my, słudzy Twoi). W tradycji słowiańskiej jest on nazywany Kondakion 1”, por. A. Naumow, *Akatyst w dawnym i nowożytnym piśmiennictwie europejskim*, przyp. 3. Bardzo dziękuję Profesorowi za udostępnienie artykułu złożonego do druku. Por. także E. Wellesz, *Historia muzyki...*, s. 217.

⁴⁴ Por. M. Abijski, *Akatyst...*, s. 9.

barbarzyńcami: (Десница Твоя Гдѣ сокрѣши враги и множество слави твоеа истриль еси сопротивныи твоихъ, и легомы члѣците тѣи дѣлаха и Блѣгодарѣха Бѣга, 71 v). Wypowiedzi nawiązują do ksiąg biblijnych, zwłaszcza do psalmów 68(67) i 18(17), towarzyszą im również egzemplia biblijne m.in. z ksiąg starotestamentowych: Jozuego i Sędziów. Przywołane w kazaniu postaci Jozuego i Gedeona łączy podjęta przez obu nierówna walka ze znacznie przeważającym liczebnie wrogiem oraz pełna ufność we wsparcie Boże. W życiu obu bohaterów wydarzył się cud. Dzięki Bożej interwencji Jozue przeprowadził lud Izraela przez Jordan (Joz 3, 14–17) jak niegdyś Mojżesz przez Morze Czerwone, zaś Gedeon najpierw przeszedł nakazaną przez Boga próbę z wodą, dobierając mężów do walki, następnie przy pomocy pochodni, wywołał panikę przeciwnika (Гедѣонъ въорѣжи съ вода и съ ламбади) i pokonał z nielicznym wojskiem silnych Madianitów (Sdz 7,4–7). Gedeon nie przypadkiem jest przywoływany w czasach łaski jako uosobienie siły wiary (Hbr 11, 32–33) i tak też przedstawieni są obaj biblijni przywódcy w kazaniu. Wspomniane wydarzenia z czasów prawa nie zostały jednak opisane w *Słowie*, autor odwołuje się do wiedzy odbiorcy, dając mu jedynie drobne wskazówki w tekście. Wydaje się, że mogły być one zrozumiałe wyłącznie dla odczytanych odbiorców, którzy dostrzegali analogię między przebiegiem walk narodu wybranego a bojami toczonymi przez chrześcijan w Bizancjum. To może potwierdzać wspomnianą wyżej teorię, że kazanie pełniło niegdyś funkcję czytania praktykowanego we wspólnotach klasztornych i dopiero później trafiło do homiliarzy odczytywanych wiernym.

Na nadzwyczajny przebieg akcji w *Słowie* wpływa obraz żywiołów, pojawiają się motywy wody, wiatru, ognia i głodu, które sprzyjają chrześcijanom, ponieważ niebiosa posługują się nimi, by zwalczać wojska barbarzyńców. Ożywione w kazaniu i porównane do dzikiej bestii fale odsyłają do życia Mojżesza i egipskich prześladowców ludu Izraela, pochłoniętych przez morskie odmęty. Wyrażają gniew Boży i wymierzają karę za zamach na święte miejsca i lud Boży:

[...] а шезы дѣто са вѣха по морѣто, съ гѣмѣите, единодѣшно потѣнаха, на прѣ церковата Богородична дѣто љ наричаха Блахѣрна, зацо фѣртѣна голѣма стана, съсъ вѣтѣрѣ силенъ и превратенъ и стрѣшъ гѣмѣите ѣ и сичѣки потѣнаха въ морѣто, като плаво. Тогизы да вешы да види чудо прѣславное, морѣто като планны дигаше валове, и като дивѣ звѣр са вдигаше, камѣто дѣшѣманите Бѣоматѣрнѣ и съ гнѣвѣ голѣмѣ истѣни Татарите, каквото нѣкоги Червѣното морѣ египѣтѣните, когито гонѣха оу вѣтѣхо вѣреме Иѣла (к. 71).

Podobnie jak w Biblii o udziale sił niebieskich w przebiegu wydarzeń świadczy nierówna z „ziemskiego” punktu widzenia walka. W *Słowie* uwydatniono fakt, że przeważające pod względem liczebnym wojska najeźdźcy (десѣтъ татарѣ вѣха на

едного гърка, к. 70), nie są w stanie przełamać obrony. Nieodłącznie towarzyszą tym opisom budujące komentarze o „cudownym” wsparciu, zsyłanym przez Matkę Bożą chrześcijanom, uciemiężonym, ale z wiarą ją przyzywającym: [...] *испълнена по истини речта Прѣкъ Мойсею защо единъ гонещи хил'ада, а двама може гонеща двадесетъ хил'еди, таквазы сила дади Пречѣта Бѣца на хрѣтыаните и так'возы страхъ стори на горделивите татары* (к. 71; por. Pwp 32,30). Opowieść wojenna przeplata się z komentarzami wskazującymi na nieustanną opiekę i ingerencję Bogurodzicy w przebieg wydarzeń oraz wpływ na zwycięstwo, które było możliwe ze względu na wiarę wiernych, ich modlitwy i wolę niebios. Autor wprowadzając tradycyjne dla mów pochwalnych elementy retorycznego kształtowania tekstu, stawia nie wymagające odpowiedzi pytania, posługując się toposem niewyraźności: *Илла кой да изрече чюдесата Бжѣй, дето станаха тоги, кой ли може да искажи помощъ Влѣци нашей Бѣцы, дето ѿ видѣха гражданите тогисъ?* (70 v) i w końcowej części kazania:

И до тѣка дето приказахъ, Блѣсловѣны хрѣтыани, ами гледамъ висотата на чюдесата Бжѣ и Влѣкѣ и Престѣй Влѣцы нашей Бѣца(и), и вѣгласно ѿ чюдо штаваѣ, оти не мога да намере речи, кол'кото трѣб'ватъ и на едно кол'кото работата оти, кой гзникъ велегласенъ може да похвали достойно Дѣца и Бѣца? Кой да воспее преславната нейна блѣдаты? Кой да прослави источника чловеколюбитѣто нейно и да е блѣдари, каквото ней прилича? (к. 73v).

Zdaniem Wasyla Piewnickiego, cechą charakterystyczną stylu kaznodziejskiego Damaskina Studyty są monologi i dialogi, które dynamizują opisywane wydarzenia i czynią tekst atrakcyjnym dla odbiorcy⁴⁵. Była to jednak ogólna tendencja kazań w okresie późnego średniowiecza, którą można dostrzec w analizowanym *Słowie*. Ilustruje ją m.in. dramatyzująca akcję wypowiedź kagana, który odmówił zakończenia wojny i pojednania z mieszkańcami Konstantynopola, nakłaniając ich do zaniechania dalszego oporu, poddania się i tym samym porzucenia nadziei na Boga. Ta propozycja i groźba zarazem znajduje odpowiedź w modlitwie mieszkańców miasta, którzy wnoszą wołania o ukaranie wszystkich ludzi nie uznających Bożej wszechwładzy i błagają o ratunek dla chrześcijan. Także i w tym dialogu barbarzyńcy z chrześcijanami pobrzmiwają echa biblijnych opowieści o urąganiu Bożemu imieniu w zniszczonej Jerozolimie, o potrzebie trwania z ufnością w oczekiwaniu na Jego pomoc:

⁴⁵ В. Пѣвницкій, *Рукописный сборникъ проповѣдей Дамаскина Студита...*, s. 21 (przykłady por. s. 21–25); podobną analizę przeprowadziła także Petkanowa por. Д. Петканова-Тотева, *Дамаскинците...*, s. 23–29.

ГДѢ ПОМОЩНИЧЕ ДѢТО СЕ ПРОТИВѢШЪ НА ГЪРДЕЛИВИТЕ, ДѢТО ИМАШЪ СИЛА НЕИДВИТА,
и ЦРѢВІЕ НЕИШЛИШ, ПОСЛАШАИ И РЕЧИТЕ И ВАРВАРОВЫ, ДѢТО ГІ Є ПРОВОДИЛЪ, И ОУКАРѢ
ТА ТЕБѢ, ШТО СИ ТЫ ГОСПОДАРЪ НА СИЧКИТЕ, И ИЗЪБАВИ ТВОИ ГРАДЪ И ДОСТОЯНІЕ,
КОЕТО ИСКЪПИЛЪ Ѡ ДІАВОЛА, СЪ ЧТНАТА СВОА КРОВЪ, И СПАСИ ЛЮДІЕ КОИТО ТВОИТО
ИЛИ ЗОВЪТЪ, ДА НЕ РЕКЪТЪ ЯЗЫЦЫТЕ, ГДЕ ЕТИ ТЪХЪНІАТЪ БГѢ (70v)⁴⁶.

Kagan – okrutny i bezwzględny wojownik (звѣръ, а то нѣ чловѣкъ) jest jedyną postacią z obozu barbarzyńców „dopuszczoną do słowa” w kazaniu i uosabia wszystkich wrogów chrześcijan, łącznie z szatanem. Podobny obraz przywódcy barbarzyńców – wcielenia wszelkiego zła (скифскаго воеводы звѣровъразнагъ, лшкавагъ вепра, предстаѣла бѣсманъ), zachowała towarzysząca akatystowemu nabożeństwu pieśń patriarchy Filoteusza Kokkinosa (ok. 1300–1379), która wspomina walki w Konstantynopolu, ale jednocześnie przenosi je na poziom uniwersalnych duchowych zmagania⁴⁷. Relację z przebiegu wojny z Persami i Awarami w czasach cesarza Herakliusza wieńczy opowieść o powstaniu hymnu *Akathistos*. Hymn jest zaprezentowany jako cykl 24 oikosów, które pozwalają sławić imię Bogarodzicy w sposób godny: nabożny, niezwykle podniosły i uroczysty, a zarazem modlić się do niej jako do pocieszycielki, pośredniczki u Boga za ludźmi, a także głównej obrończyni nie tylko Konstantynopola, lecz wszystkich chrześcijan:

СТРЪВАНЕ И НИЕ ТЪШ ВДЕНІЕ, БЛГОСЛОВЕНИ ХРЪТЫМАНИ И ЛЕГОМЫ ТОГИСЪ ЧЛВЦИТЕ, ПРАВЫ
СТОАХА И ВСЕНОЩНОЕ БЛГОДАРАХА ПРЕСТАА БЦА, ЗАРА ТЪШ СА НАРЕЧИ ТАЗЫ СЪЖВА
АКАФИСТЪ, СІРЕЧЪ НЕСЕДЕНІЕ И ПО МНОГО ПАТРІАРХЪ СЕРГІЕ ТОЙ ТОГИСЪ КАКВОТО
КАЗВАТЬ НАПРАВЫ ДѢТО СЕ НАМЕРВАТЪ И ЧЕТЪТЪ СЕ 24 ИКЪСИ БГѢЧНИ, КОЕТО ГИ ПЕЧЪ
ХА ВСЕНОЩНОЕ, КАКВОТО СЕ НАМЕРВАХА ПО ВЕТЪХИТЕ СТИХИРАРЫ. И Ѡ ТОГИСЪ ЗЪДРЖА
ТАКВАЗЫ СЛЪЖЪБА, ДА СА ПЪКЕ ПО СИЧКИ ГРАДОВЕ И СЕЛА (k. 71v).

Kazanie nie kończy się wraz z prezentacją hymnu, ani po zaleceniach odnoszących się do sposobu jego wykonywania: uroczyście i w pozycji stojącej. Autor opisyje jeszcze dwa epizody walk z niewiernymi pod murami Konstantynopola, aby pokazać trwanie opieki Matki Bożej nad Konstantynopolem. Pierwsze krótko opisanie wydarzenie miało mieć miejsce, wedle podanych informacji, kilkadziesiąt lat⁴⁸

⁴⁶ Są tu też bezpośrednie nawiązania do słów psalmu 79(78). (10: Dlaczego mają mówić poganie: „Gdzie jest ich Bóg?”) i 115. (2: Czemu mają mówić poganie: „A gdzie jest ich Bóg?”). Korzystam z Biblii Tysiąclecia (Poznań 2003) dostępnej online: <<https://biblia.deon.pl/>>.

⁴⁷ Modlitwa (incipit Несквернаа, Неблазнаа, Нетлѣннаа, Прѣтаа БЦѣ...) na zakończenie nabożeństwa *Akatystu*, por. np. Брашно дѣховное, Kutein 1639, k. 186v–189v; [online] <<https://belbook.nlb.by/files/original/a7911241455ff8446f88efba0d999027.pdf>>, Kutein 1653, k. 69–71 [drugiej numeracji].

⁴⁸ Według *Słowa* 36 lat po tych wydarzeniach, ale wydaje się to być błędna data, licząc od 626 r. byłby to rok 662 i czas panowania poprzedniego cesarza.

po cudzie w Blachernach w czasach panowania Konstantyna IV Pogonatos⁴⁹, kiedy barbarzyńcy określani w kazaniu agarianami⁵⁰ atakowali miasto w okresie od wiosny do jesieni przez 7 lat z rządu i nie byli w stanie przełamać oporu wspieranego przez Bogurodzicę miasta, dlatego upokorzeni zarządzili ostateczny odwrót (ВЕЗВОЖНИТЕ АГАРЕНЫ ВЪРХЪ ЦРЬИГРАДЪ СЪ ГНѢВЪ ГОЛѢ СА ВРАЦАХА НАЗДЪ ПРАЗЪНИ И ПОСРАМЕНЫ, k. 72).

Trzecia opowieść wojenna jest nieco dłuższa, dotyczy wydarzeń z czasów cesarza obrazoburcy Leon III Izauryjczyka (ur. ok. 680, czas panowania lata 717–741)⁵¹. W 717 roku rozpoczął się trwający do 718 r. najazd Arabów, nazywanych w *Słowie* Tatarami, bezbożnymi agarianami i Turkami, którzy otoczyli stolicę flotyllą okrętów⁵². Poprzedziły go udane wyprawy wojenne, w czasie których podporządkowali sobie oni ziemie w północnej Afryce, Azji i w Europie, torując drogę do Konstantynopola od strony morza i lądu. Miał to być okres próby dla wielu chrześcijan, którzy powiększyli zastępy męczenników (МНОГО МЧЕНИЦЫ ПОКАЗАХА, ЗАЩО НЕ ЦѢХА ДА ПЛОУЕТЪ НА ЧТѢНАГО КРѢТА, k. 72). Podobnie jak w przypadku prezentacji pierwszej historii walk autor wspomina o procesji mieszkańców stolicy, niosących cząstkę Krzyża św. i ikonę Bogarodzicy i przytacza modlitewne wezwanie:

КОСКЪНИ ГДЫ И ѠРНИИ (sic!, Swiszt. „не отрани”) ЛЮДЕЙ СВОИ ДО КОНЦА, ТАКО СЕ ВРАЗЫ ТВОИ ВОЗЪЦЮМАШЕ І НЕНАВИДАЩІЙ ВОЗВѢГОША ГЛАВѢ, НЕ ПРЕДАДЪ ДОСТОЯНІЕ СВОЕ ВЪ ПОНОШЕНІЕ ДА ГОСПОДСТВЮТЪ НА НИ ЯЗЫЦЫ НЕВѢРНИИ ДА НЕ РЕКЪТЪ ГДЕ ЕСТЬ БГЪ ИХЪ, НО ДА ПОВЪНАЮТЪ ТАКО НАРИЦАЕТ СЕ ГДЪ ІИСЪ ХСЪ ВЪ СЛАВѢ БГА ОЦА АМИНЪ (k. 72v, Swiszt. 187–188)⁵³.

Kolejny raz powraca obraz żywiołów, które sprzysięgły się przeciw wojskom oblegającym miasto. Woda i ogień skutecznie niszczyły flotyllę, straszliwy głód, który doprowadził do aktów kanibalizmu dziesiątkował armię, najeźdźcy nie byli przygotowani na tak srogi mróz (k. 73)⁵⁴.

⁴⁹ Urodził się w 649 r., cesarz w latach 668–685.

⁵⁰ Walki toczono z Arabami, których w kazaniach z drukowanych triodionów w metropolii kijowskiej w XVII w. nazywano Saracenami, por. np. Триодіонъ си естъ тріікенецъ, Lwów 1664, k. 378v.

⁵¹ Wydarzenia według opisu z drukowanych triodionów miały miejsce po upływie kolejnych 46 lat od poprzedniego napadu z czasów cesarza Konstantyna Pogonatos. *Ibidem*, k. 379.

⁵² W *Słowie* powołuje się autor na dane zachowane w kronikach, które mówią o 1800 łodziach. Taką ich liczbę podaje m.in. Teofanes Wyznawca, którego imię autor wymienia w innym miejscu kazania.

⁵³ Powraca także motyw ubliżania (por. np. сѣла Ѡфіѡа храмѡтъ токо Ѡфіѡто казъваше, k. 72v).

⁵⁴ Źródła historyczne potwierdzają użycie w tej bitwie tzw. „ognia greckiego” wyrzucanego ze specjalnych syfonów na wroga, opisują też głód. Wydaje się, że do tego obrazu nawiązuje także wspomniana wyżej modlitwa Filoteusza Kokkinosa, por. przypis 48.

Opowieść wieńczą nawiązujące do Biblii obrazy wroga jako szatana – węża ze zmiądzoną głową (Rdz 3,15) i pochłaniającej go wody (Wj 15)⁵⁵. Ten sugestywny obraz triumfu chrześcijaństwa wsparty nawiązania do psalmu 90(91),13 (*O Bożej opiece*) oraz wezwanie do głoszenia chwały Panu, której wzorem jest prorokini Miriam, wyśpiewująca pieśń dziękczynną (Wj 15, 21)⁵⁶.

Ostatnia część *Słowa*, funkcjonalnie najbliższa pouczeniu, zawiera apostrofę do odbiorców z nauką moralną. Autor wymienia cnoty: miłość, cnoty kardynalne: umiarkowanie, sprawiedliwość, męstwo, roztropność, a ponadto czystość i pokorę, które nie przypadkiem korelują z listą grzechów głównych:

АМЫ ДЕТО ꙗко ТѢХЪ БЛГОДАРЕНІЕ ЕТИ, ДА ИМАМЕ ЛЮБОВѢ ИСТЕНСКА, КОАТО ЕТИ ГЛАВА НА ЗАКОНѢ И НА ПРОРОЦѢТЕ, ДА ИМАМЕ БРАТОЛЮБИЕ НЕЗАВИСТНО, ПРОЩЕНІЕ, ДЕТО НА ГРЕШАТЬ, ДѢСТВО БГОУГОДНО, ЦЕЛОМЪРІЕ НЕПОЗНАЕМОЕ, ПРАВЪДО НА СИЧКО, МЪЖЕСТВО НА СТРАСТИ, МЪСТЪ БЛГОЧИНЪНА, МИЛОСТИНА ХРЪТЪ УГОДНА, ЦЕЛОМЪРІЕ НЕПОЗНАЕМОЕ, СМІРЕНІЕ БЛГОСМІЛЕНО (к. 73v).

W dalszej części nauki zwraca się także do Boga z prośbą o ukierunkowanie umysłu i zmysłów na uczynki zgodne z Bożą wolą. Myśli (да имаме оумотъ си, да мислиъ бжтвениите работи), wypowiedziane słowa (оуста да не дшиа празно дшманіе, гзникъ да дшма добро и речи блгословны), zmysł wzroku (очи дето да гледатъ добринны), codzienne czynności (ръце да не съ готовы на неправда, нозы да не тичать по потища грѣховни, к. 73v) powinny jej się w pełni podporządkować i zdobić człowieka, stworzonego na obraz i podobieństwo Boże. Po tym apelu kierowanym głównie do sumienia i z myślą o rozbudzeniu poczucia wdzięczności wobec Stwórcy zostaje przytoczona długa modlitwa do Matki Bożej. Pierwsza część modlitwy ma charakter pochwalny, wypowiedzana jest w imieniu ludu Bożego, który składa Matce Bożej dzięki za obronę chrześcijan i matczyną opiekę, trudne do wypowiedzenia dobrodziejstwa i łaski. Wznosi donośnym głosem chwałę i opiewa cuda Matki Bożej, traktując je jak dar, który należy rozślawić poprzez śpiew:

Ты о влѣце Бце дето имашъ члбколюбиво естество не си останала никоги да ни промислювашъ за нашѣтѣ рѣ, амы като майка на родотъ хртъмански чюдолоубива и любовоїатна той сѣкоги дава на добрините си и спасице⁵⁷ ны и покриваце⁵⁸

⁵⁵ Por. Rdz 3,15.

⁵⁶ Pieśń Miriam to część *Kantyku / Hymnu Mojżesza*, nazywanego też *Pieśnią dziękczynną* lub *Pieśnią morza* por. „A Miriam przyśpiewywała im: *Śpiewajmy pieśń chwały na cześć Pana, bo swą potęgę okazał, gdy konie i jeźdźców ich pogrążył w morzu*” (Wj 15,21). W wersji z drukowanego *Triodionu*, nie przywołano postaci Miriam, odwołanie dotyczy całej pieśni dziękczynienia Mojżesza, por. k. 380.

⁵⁷ Tak w oryginale.

⁵⁸ Tak w oryginale.

насъ и избавиши на ѿ искъшеніе и кѣртѣлисъбавиши ны, заради тезы, бл҃годарѣ
 тѣ, пееи ты дарѣете, на неизреченіето бл҃годѣаніе, вос'пѣвалѣ [и славослови
 твоей чудотвореніе]⁵⁹ славимѣ, твоего оусердіе, величаемѣ прѣстател'ство Твое,
 хвалим [твоята работа] превозносѣ, бл҃гоутробіето ти. Славословиѣмъ таче⁶⁰ ле-
 гоми пѣр'вити ти чудеса, поменъваме, кат'вото сме са ѿ големи бѣды, избавиле
 съ твѣѣ. Тѣзы бл҃годареніе и пеніе, кат' дл҃ж'ны ѿдаваме, по истен'на не са
 достойны кол'кото Твоего деаніе бл҃го, оты кое бл҃годареніе можн да се оуприличи
 на тезы (к. 73v–74).

Pozostała część modlitwy ma charakter błagalny i pokutny, co jest spójne z liturgicznym przeznaczeniem tego wielkopostnego kazania. Rozpoczyna się od wezwania do Maryi Matki wszystkich ludzi, próśb o pomoc w sytuacjach zagrożenia, w smutku, o ochronę przed pokusami i grzechem, który wywołuje w naszym życiu wojny i rany oraz doprowadza do szaleństwa, gdy zanadto skupiamy się na doczesności. Jest to też prośba o wstawiennictwo za ludźmi u Syna, odwrócenie Bożego gniewu i kary, emocjonalne („ze łzami”), pełne pokory wezwanie o litość i nieodwracanie oblicza od grzeszników, a także o wyciszenie wszelkich konfliktów, przywrócenie pokoju i porządku Bożego:

Яни ты прїими ги, кат'о Майка любовпрїатна на децата си приносеніето, а зарѣ
 сегнишнѣ бѣди, молиѣмъ вистраѣ Твоѣа помощѣ, молиѣмъ се на бл҃гоутробіе,
 сотрїи щото се поменъѣмъ насъ соблазн'ны, раз'неси облакотѣ грѣхѣвѣ, ѿ когото сме
 потем'нены и единѣмъ дрѣгигѣ или по добре да рече себе си іадѣмы, и не поз'навамы
 родовете си и тол'костѣ дерзаѣмъ кое на самаго Дѣа Сѣнови и самоли Хрѣтѣ рокиѣ, да
 то имаме сама тазы Сѣа Бѣра, тожде крѣщеніе, една черкова, едно причащеніе.
 Ямы дани продѣл'жавѣмъ речта си, амы зарѣ тѣи молиѣмъ Твоего бл҃гоутробіе, [да
 са ѣнилоствениш] за народот' си, за достояніето си [да стонишъ молебница] прѣ ѿ
 Твѣѣ рождѣнаго Бѣа нашего да [го ѣмолишъ за ни помогни, оти] твѣрде бѣствѣва-
 ме да ни кѣртѣлиса ѿ бѣдѣ много да ни избави ѿ исъшеніе бѣмѣрноѣ. Гледаш'
 и сама Бл҃цѣ, кол'ко злини ни са шекколили зарѣ тѣи стани и нынѣ и не деи ны
 ѿфрѣлѣ до край, зацо ѿвращашъ ѿ лицето си ѿ насъ, и завравешъ нашегто
 сиромашество и скорѣкъ нашъ, раз'гони, молиѣмъ ти са, конто нїи шекѣлило
 насъ страхъ и трепетѣ затрїи препираніето хрѣтѣан'ско, оуттишы воювете,
 и соблазн'нитѣ, оукротн, което се повдига на на гнѣѣѣ Бѣжїи, дай тишина и миръ
 на рокието си, приложи на пѣр'вото си бл҃годѣаніе і още, и тѣи дето ти са молиѣ
 стори замѣ да проповѣдваме, и да славедемъ Твонте чудеса (к. 74).

Ta, korelująca zarówno z uroczystością (dziękczynienie), jak i z czasem w roku liturgicznym (pokuta), modlitwa ma charakter uniwersalny, brak wzmianek

⁵⁹ W kilku miejscach homiliarza z Berlinki brak tekstu, który został tu uzupełniony w nawiasach tekstem z damaskina Swisztowskiego (s. 190).

⁶⁰ Tak w oryginale.

o konkretnych wydarzeniach historycznych powoduje, że wspomnienie o walkach chrześcijan z niewiernymi mogło dotyczyć zarówno konkretnych wydarzeń, jak i codziennych bojów prowadzonych przez ludzi wierzących z grzechem i pokusami. Dodatkowo w triodionie poprzedzała ona pieśni akatystowe, więc z pewnością była dobrą zachętą do dalszej gorliwej modlitwy, a zwłaszcza do tej śpiewanej, tak wysoko cenionej w Kościele wschodnim. Apel o wdzięczność dla Matki Bożej wzmacniała dodatkowo apostrofa do odbiorcy, wieńcząca całe *Słowo*, charakterystyczną dla wielu kazań formułą modlitewną:

БЛ҃ГОДАРОНЫ ЗАРАДИ ОНЕЗЫ ДЕТО СЕ МИНѢХА, ИМАЩЕ И ЗАРА́ ДЕТО Ш҃Г҃Т҃Ъ ДАДОУТЬ
ГОЛ҃ЕМО ДЕР҃ЗНОВЕНІЕ, И ПОЛ҃ЗНИЩЕМЪ СЪ НЕИНАТА МОЛ҃БА И ЦАРСТВО НБ҃НОЕ ДЕТО ДА
НЕ Б҃ДИ, НА СІЧКЫ НАСЪ, ДА ОУЛ҃ЧИИ БЛ҃ГОДАТІЮ И ЧЛ҃КОЛЮБИЕМЪ, ГДА НАШЕГО ИИ҃СА
ХР҃ТА, ДЕТО СЪ ЕТЫ Ѡ НЕА БЕЗ҃СЕМЕННО РОДИЛЪ, ШОТО НЕАИШ ПРИЛИЧА С҃БКАК҃ВА
СЛАВА ПОЧЕСТ҃Ъ, И ПОКЛОНЕНІЕ, СЪ Б҃ИНАЧАЛ҃НАГО И ВИНОВНАГО ѠЦА И ПРЕС҃ТАГО
И ЖИВОТВОРАЩАГО ДС҃ХА НИИ҃КЕ И ПРИСНО И ВО В҃ККИ В҃БКОВЪ, АМИИ҃ГЪ (k. 74v).

Nadrzędnym celem analizowanego *Słowa* wydaje się być upowszechnienie kultu Matki Bożej, zwłaszcza idei Jej opieki oraz samego akatysty, który ją propagował, aby ludzie, jak czytamy, wyśpiewywali jej chwałę „po wszystkich miastach i wsiach”. Ten przekaz był ważny bez względu na to, czy docierało ono do odbiorcy w formie klasztornej czytania, kazania głoszonego wiernym, czy też było przeznaczone do samodzielnej lektury, stanowiąc część homiliarza, innego zbioru tekstów o charakterze hagiograficznym lub historiograficznym.

Dogłębnych badań wymaga droga, którą tekst przebył, zanim trafił do damaskinów czwartej grupy i homiliarza z Berlinki, zwłaszcza – stopień jego zależności od greckich i słowiańskich źródeł rękopiśmiennych i drukowanych. *Słowo o akatyście* jest też ciekawym źródłem do badań dla przedstawicieli wielu innych dyscyplin i dziedzin badawczych: religioznawców, kulturoznawców, historyków i historyków sztuki (m.in. informacja o ikonie Matki Bożej z Dzieciątkiem i innych przedstawieniach i świątyniach), ale także geografów i orientalistów. Analizy tekstologiczne i językoznawcze z pewnością przybliżą historię przekładu tej pracy, pozwolą poznać warsztat translatorski poszczególnych tłumaczy i redaktorów, a pośrednio ich twórcze środowisko, dostępność tekstów, księgozbiory i mentalność.

SUMMARY

Alicja Zofia Nowak

The *Word about the Akathist* in the Eighteenth-Century Damaskin from the Berlin Collection in the Jagiellonian Library

Keywords: akathistos, sermon, prayer, patriarch, Constantinople, Jagiellonian Library, damaskin

The *Word about the Akathist* analyzed in the article is part of the eighteenth-century (post 1791) collection of homilies, known as *Damascenus neobulgaricus*, stored in the Jagiellonian Library in Krakow, which comes from the Berlin collection, which is part of the collection of the former Prussian State Library in Berlin (BJ Berl. Slav. Fol. 36). The codex contains texts mostly translated into New Bulgarian from Damascene's popular Greek-language collection *Thesaurus* (Θησαυρός), published in Venice in 1557–1558. Some of the sermons were added to the damaskin from Georgios Sougdooris's hagiographic collection *Νέος Θησαυρός* (Venice 1672). The *Word about the Akathist* appeared in the second collection, however, it was known in Greek and Church Slavonic literature many centuries earlier, constituting the synaxarion of the Lenten Triodon for the 5th Saturday of Lent, called the Akathist Saturday. The origin of the sermon requires further research. It tells an interesting story about three episodes of fights between the inhabitants of Constantinople and the barbarians besieging the city in the 6th–7th century, which, after the miraculous intervention of the Mother of God, ended victoriously for the Christians. The central figure of the sermon is Patriarch Sergius, shown as a propagator of the cult of the protection of the Mother of God and a spiritual leader who introduced the *Akathistos* hymn to liturgical practice.